

mgr Aneta Urbaniak

Instytut Socjologii, Uniwersytet Wrocławski

Wieloletnie zaginięcia osób jako efekt działań przestępczych

ABSTRAKT

Artykuł dotyczy zjawiska zaginięć osób, które ze względu na swoją wielopoziomowość rozpatrywane może być także przez pryzmat kryminologicznych sprzężeń. W artykule skupiono się na potencjale zaginięć wieloletnich w szacowaniu ciemnej liczby przestępstw, w tym tych, dokonanych bezpośrednio na zaginionym, oraz tych, których doświadczenie stało się impulsem do podjęcia decyzji o zniknięciu. Zaprezentowano kluczowe wnioski płynące z badań australijskich, brytyjskich i kanadyjskich w zakresie ustalenia przyczyn zaginięć, wiktywności osób zaginionych oraz doświadczenia przemocy i zaniedbań jako źródle ucieczek osób małoletnich. Zwrócono także uwagę na zaginięcia inscenizowane o podłożu kryminalnym, będące w rzeczywistości przestępstwami przeciwko życiu i zdrowiu, których ofiara nie została odnaleziona.

Wstęp

Postępujące procesy globalizacji i technicyzacji niemal każdego aspektu ludzkiej aktywności sprawiają, że w myśleniu zdroworozsądkowym pojawia się refleksja: *Jak to możliwe, by w dzisiejszych czasach ludzie przepadali bez śladu?* Analiza danych zastanych prowadzi jednak do wniosków, iż nie dość, że jest to możliwe, to ponadto zjawisko zaginięć osób w Polsce stale się zwiększa.

Choć zaginięcia osób nie należą do palących problemów kryminologii - i słusznie, bowiem spowodowane są także świadomymi decyzjami o opuszczeniu rodziny i zmianie dotychczasowego stylu życia - rejestrowane są również przypadki zabójstw, które poprzedzone były zgłoszeniem o zaginięciu osoby¹. Ten z kolei fakt wymaga gruntownego namysłu teoretycznego i eksploracji empirycznej na gruncie kryminologii i nauk pokrewnych. Wysoka liczba osób uznanych za zaginione długotrwale może bowiem generować wnioski o pokrzywdzeniu przestępstwem osoby zaginionej, zaś dalsze uznanie jej za zaginioną, spowodowane nieodnalezieniem zwłok lub szczątków bądź brakiem ich efektywnej identyfikacji może sprzyjać wzrostowi ciemnej liczby przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu.

Badania ciemnej liczby przestępstw o charakterze m.in. badań wiktyimizacyjnych i badaniach typu self-report, choć przynoszące cyklicznie istotne dane dotyczące poziomu przestępczości, nie obejmują przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu. Nie sprawdzą się z

¹ Polska policja notuje ok. 20 zabójstw osób rocznie, których uprzednio zgłoszono zaginięcie. W Wielkiej Brytanii liczba ta wynosi ok. 20 zabójstw tygodniowo. Zob. W. Thiel, *Zaginięcia osób w Polsce - rozmiary zjawiska*, „Kwartalnik Prawno-Kryminalistyczny Szkoły Policji w Pile”, 2010, Nr 2(4), s.33; *Missing children and adults. A cross government strategy*, UK, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/117793/missing-persons-strategy.pdf, s.7

oczywistych względów metodologicznych w przypadku badań ciemnej liczby zabójstw. Dobór próby stanowi kluczową trudność w prowadzeniu rzetelnych badań i analiz. To z kolei wydaje się zasadniczo przyczyniać do tezy o odwrotnie proporcjonalnej ciemnej liczbie przestępstw w stosunku do wagi popełnionego czynu. Jak bowiem rzetelnie ocenić porządkowo (w skali rangowej), które z rodzajów przestępstw charakteryzują się większą ciemną liczbą, a które mniejszą, jeśli nie ma rzetelnej skali porównawczej? Rzeczywiście, statystycznie przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu zajmują drugorzędne miejsce w strukturze przestępczości ogółem, jednak tak jak w przypadku dominującego rodzaju przestępczości - przestępstw przeciwko mieniu - zawierają w sobie część składową przestępczości rzeczywistej - ciemną liczbę.

Wieloletnie zaginięcie osoby może być sytuacją powstałą na skutek pokrzywdzenia osoby przestępstwem. Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na ten aspekt analiz zaginięć osób w Polsce. Tego celu nie należy odczytywać jednak zbyt jednostronnie. Autorka nie postuluje, iż zaginięcia wieloletnie (długotrwałe) są zawsze wynikiem doświadczeń wiktymizacyjnych, lecz wskazuje, iż jest to jedno z wielu możliwych podłoży zaginięć, wymagających intensyfikacji działań naukowych.

Zaginięcie osoby - jedna definicja heterogenicznego zjawiska

Choć definicja *osoby zaginionej* nie pojawia się *explicite* w aktach prawnych, można wyprowadzić ją z definiowanego *zaginięcia osoby* w Zarządzeniu nr 124 Komendanta Głównego Policji z dnia 4 czerwca 2012 r. w sprawie prowadzenia przez Policję poszukiwania osoby zaginionej oraz postępowania w przypadku ujawnienia osoby o nieustalonej tożsamości lub znalezienia nieznanymi zwłok lub szczątków ludzkich, którym określa się zaistnienie zdarzenia, uniemożliwiającego ustalenie miejsca pobytu osoby fizycznej i zapewnienie ochrony jej życia, zdrowia lub wolności, wymagające jej odnalezienia albo udzielenia pomocy². Za osobę zaginioną należy zatem rozumieć osobę, której miejsce pobytu nie jest znane, występuje niemożność nawiązania z nią kontaktu, a jej zaginięcie zostało zgłoszone organom ścigania. Podobną definicję przyjmują państwa zachodnie.

Przedstawienie zjawiska zaginięć osób w Polsce ogranicza się do przedstawienia wymiaru ilościowego, a więc danych liczbowych dotyczących osób zaginionych w danym roku kalendarzowym. Badacze anglosascy podejmują szersze próby przyjrzenia się zaginięciom, najczęściej określając demograficzne tło zaginięć, czasem także tło przestrzenne związane z miejscem zaginięcia a miejscem odnalezienia osoby³, co w wymiarze praktycznym skutkować ma efektywniejszym typowaniem aktualnego miejsca pobytu zaginionego. W Polsce jednak, „dane o zaginięciach niezmiernie rzadko stają się przedmiotem analiz, nie mają bowiem większego wpływu na oceny stanu porządku i bezpieczeństwa, a tym samym pracy jednostek policji”⁴, co ma swoje daleko idące konsekwencje. Zasadniczą z nich jest brak rzetelnej wiedzy na temat zachodzących w przestrzeni społecznej procesów będących bezpośrednimi i pośrednimi korelatami zjawiska zaginięć.

² Zarządzenie Nr 124 Komendanta Głównego Policji z dnia 4 czerwca 2012 r. w sprawie prowadzenia przez Policję poszukiwania osoby zaginionej oraz postępowania w przypadku ujawnienia osoby o nieustalonej tożsamości lub znalezienia nieznanymi zwłok lub szczątków ludzkich (Dz.Urz. KGP, poz.29 z późn. zm.).

³ K. Shalev, M. Schaefer, A. Morgan, *Investigating missing persons cases: how can we learn where they go or how far they travel?*, „International Journal of Police Science & Management, Nr 11(2), 2009, s.123-129; *Missing Persons: Data and Analysis*, National Crime Agency, UK Missing Persons Bureau, 2012-2013, s.26-31.

⁴ W. Thiel, *op.cit.*, s.30.

Ograniczenia metodologiczne dogłębnego poznania natury i genezy zjawiska, skutkują szeregiem negatywnych implikacji, do których zaliczyć należy opieranie wiedzy o zjawisku na doniesieniach medialnych. Szeroko zakrojone akcje poszukiwawcze, komunikaty medialne (w przypadku zaginionego dziecka także uruchomienie Child Alert), a także plakaty informujące o zaginięciu osoby, wydają się być podstawowym źródłem wiedzy o zaginięciach. Niejednokrotnie skutkują one nadmiernym przywiązaniem do tez o prawdopodobnym uczestnictwie osoby zaginionej w przedłużającym się spotkaniu towarzyskim, stanie upojenia alkoholowego bądź uwikłaniu w rozmaite trudne sytuacje życiowe uniemożliwiające powrót do dotychczasowego miejsca pobytu. Praktyka pokazuje jednak, iż o ile takie założenia często są uzasadnione, bywają również mylne i doprowadzić mogą do katastrofalnych skutków.

Podstawowa trudność w określeniu przyczyn zaginięcia wyrażona jest bezpośrednio w kategoryzacji osób zaginionych przewidzianej w zarządzeniu nr 124 Komendanta Głównego Policji. Przyjęcie zgłoszenia o zaginięciu osoby przez funkcjonariusza policji wymaga bowiem przypisania zaginionego do jednej z trzech kategorii przedstawionych w poniższej tabeli.

Tabela 1. Kategorie osób zaginionych

Osoba zaginiona kategorii I	Osoba zaginiona kategorii II	Osoba zaginiona kategorii III
<ul style="list-style-type: none"> • opuszczenie miejsca pobytu nastąpiło nagle; • istnieją uzasadnione okoliczności pozwalające na podejrzenie popełnienia na szkodę zaginionego przestępstwa przeciwko życiu, zdrowiu lub wolności • istnieją uzasadnione okoliczności pozwalające na podejrzenie zagrożenia życia, zdrowia lub wolności zaginionego; • istnieją uzasadnione okoliczności wskazujące na realną możliwość popełnienia samobójstwa przez zaginionego; • zaginiony jest osobą małoletnią do 15 roku życia, a jego zaginięcie zgłoszono po raz pierwszy; • zaginiony jest osobą, która ze względu na swój wiek, chorobę, upośledzenie umysłowe lub inne zakłócenia czynności psychicznych, nie może kierować swoim postępowaniem bądź wymaga opieki innych osób. 	<ul style="list-style-type: none"> • opuszczenie miejsca pobytu nastąpiło nagle, lecz brak okoliczności pozwalających na twierdzenie o niezwłocznej potrzebie zapewnienia ochrony jej życia, zdrowia, wolności bądź konieczności udzielenia pomocy; • osoba zaginiona deklarowała wcześniej niezadolenie z sytuacji życiowej, zamiar jej zmiany bądź zabrała ze sobą rzeczy osobiste; • osoba zaginiona opuściła miejsce pobytu z własnej woli. 	<ul style="list-style-type: none"> • osoba małoletnia, która samowolnie oddaliła się z miejsca pobytu w wyniku: ucieczki z domu rodzinnego, domu dziecka, ośrodka opiekuńczego bądź innej tego rodzaju placówki, w której przebywała na mocy orzeczenia sądu; • osoba pełnoletnia, która oddaliła się z miejsca pobytu: szpitala psychiatrycznego, domu pomocy społecznej, środowiskowego domu samopomocy bądź innej tego rodzaju placówce; • osoba małoletnia zaginiona w związku z tzw. „porwaniem rodzicielskim”.

Źródło: Zarządzenie nr 124 Komendanta Głównego Policji

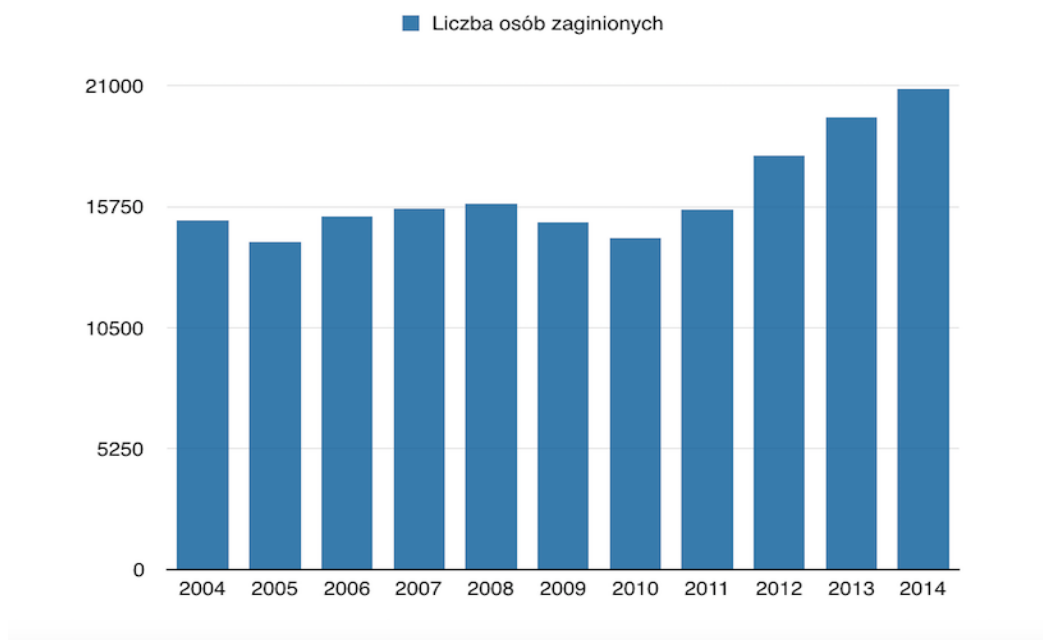
Zarządzenie przewiduje więc trzy kategorie osób zaginionych, które w pewien sposób nadają „wartość” danemu zaginięciu i ustalają jego „priorytetowość”. Jak wynika z przedstawionej kategoryzacji, nierzalczną kategorią jest kategoria pierwsza. To ona przewiduje, że zaginiony mógł znaleźć się w obecnym położeniu w wyniku działania przestępczego. Od właściwej kategoryzacji może zatem w znacznej mierze zależeć życie i zdrowie osoby zaginionej. Analiza faktów i okoliczności pozwalających na właściwą kwalifikację, stanowi fundament podjęcia i ukierunkowania dalszych czynności organów ścigania.

O rzetelności kwalifikacji osób zaginionych krytycznie wypowiadają się same rodziny osób zaginionych oraz organizacje pozarządowe wspierające działania poszukiwawcze. Głos w tej kwestii zabrała także Najwyższa Izba Kontroli, która w swoim raporcie wskazuje, że w 12 jednostkach policji spośród 29 objętych kontrolą, wystąpiły nieprawidłowości w zakresie nadawania kategorii osobom zaginionym. Raport stwierdza wprost, iż „najczęściej stwierdzano, że osoby, które powinny zostać zakwalifikowane do kategorii pierwszej, tj. wtedy, gdy istnieje zagrożenie ich życia lub zdrowia, kwalifikowane były do kategorii drugiej”⁵. Raport potwierdza ustalenia Fundacji ITAKA, wskazujące na przesadną zwłokę w nadawaniu zaginięciom pierwszej kategorii.

Rozmiary zaginięć osób w Polsce

Liczba osób zaginionych w Polsce to corocznie około 15-20 tysięcy. Poniższy wykres przedstawia liczbę zgłoszonych zaginięć na przestrzeni 10 lat⁶.

Wykres 1: Liczba osób zaginionych w Polsce w latach 2004-2014.

Źródło: Statystyka policyjna, <http://www.statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/zaginieni/50885,Zaginieni.html>

⁵ Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli: Poszukiwanie osób zaginionych*, Departament Porządku i Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Warszawa 2014, s.25.

⁶ Dane z późniejszych lat nie są dostępne.

Wyraźny wzrost liczby zaginięć miał miejsce w okresach intensywnych przemian ustrojowych - a co za tym idzie, także gospodarczych, ekonomicznych i społecznych. Jeszcze w latach 70. prowadzono około 4 000 poszukiwań osób zaginionych rocznie, by z końcem wieku zjawisko osiągnęło ilościowy poziom 15 000 zaginionych w ciągu roku⁷. Tak gwałtowna dynamika rzędu 375%, wyjaśniana była problemami natury ekonomicznej, dyferencjacją norm społecznych, dezintegracją emocjonalną w sferze prywatnej oraz atomizacją życia wspólnotowego. Choć kontekst wyjaśniania ludzkich działań przez pryzmat intensywnych przemian społecznych jest niezwykle kuszący, winien odbywać się jednak w oparciu o metodę naukową, a nie „zdroworozsądkowe” spostrzeżenia, jak ma to miejsce na naszym rodzimym gruncie. Charakter tej koncepcji podkreśla bowiem swoistą innowacyjność jednostek społecznych, dokonując niejako banalizacji zjawiska, postulując, iż w gruncie rzeczy każde zaginięcie jest świadomą decyzją jednostki będącą pochodną doświadczanych trudności życiowych. Jak przekonamy się w dalszej części artykułu, twierdzenie to, jest po części prawdą, jednak wielowymiarowość morfogenezy zaginięć osób prowadzi do wniosków, iż nie jest to jedyna możliwość.

Szczególne emocje wzbudzają zaginięcia osób małoletnich, które z racji wieku wymagają opieki. Ich liczba stale się zwiększa. Blisko 40% zgłoszonych zaginięć w Polsce dotyczy osób małoletnich⁸. W grupie tej, największy odsetek stanowi grupa wiekowa 14-17 lat⁹. Według danych Fundacji ITAKA, 71% zgłoszonych małoletnich, którzy uciekli z domu to dziewczęta, zaś 54% z nich było w wieku 16-17 lat¹⁰. Problem zaginięć osób małoletnich jest problemem globalnym, bowiem liczba dzieci, które giną w krajach Unii Europejskiej wynosi około miliona rocznie. Liczba rejestrowanych zgłoszeń o zaginięciu to około 250 000 każdego roku.¹¹

Losy dzieci zaginionych bywają różne. Młodsze (szczególnie do 5. roku życia) zostają uprowadzane do nielegalnych adopcji bądź w ramach tzw. „porwania rodzicielskiego”¹². Nastolatki częściej uciekają z domów lub placówek opiekuńczo-wychowawczych. Małoletni są także wykorzystywani do żebractwa oraz w przemyśle erotycznym¹³. Dzieci podejmujące dobrowolną decyzję o ucieczce, stoją w obliczu wielu rozmaitych zagrożeń, takich jak wypadki czy pokrzywdzenie przestępstwem. Według brytyjskich badań, 13% osób zaginionych poniżej 16 roku życia doświadczyło fizycznego zranienia, zaś 8% zostało wykorzystanych seksualnie¹⁴.

⁷ W. Thiel, *op.cit.*, s.30.

⁸ W 2014 roku 38,8% wszystkich zaginięć.

⁹ Dane statystyczne policji, <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/zaginieni/50885.Zaginieni.html>

¹⁰ *Nie uciekaj. Ucieczki nastolatków. Broszura przeznaczona dla rodziców i nauczycieli szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych*, Fundacja ITAKA, s.5. http://www.zaginieni.pl/wp-content/uploads/2014/12/folder_nie_uciekaj.pdf

¹¹ EuroNews, *European Affairs Right On, Has anyone seen my child?*, 2012, <http://www.euronews.com/2012/10/01/has-anyone-seen-my-child>.

¹² W badaniach spraw o czyn z art. 211 k.k. (tj. uprowadzenie lub zatrzymanie osoby małoletniej poniżej lat 15 lub osoby nieporadnej), w których w 2012 r. wydano prawomocne postanowienie o niewszczynaniu dochodzenia bądź jego umorzeniu, wykazano, że 80% wszystkich objętych badaniem spraw stanowiły porwania rodzicielskie. Por. K. Buczkowski, K. Drapała, *Porwania rodzicielskie - analiza umorzeń i odmów wszczęcia postępowania w sprawach o przestępstwo z art. 211 k.k.*, „Prawo w działaniu”, 2014, Tom 18 Sprawy Karne, s.116.

¹³ A. Morawska, *Handel dziećmi w perspektywie europejskiej - wyzwania dla praktyków* [w:] Z. Lasocik, M. Koss, Ł. Wieczorek (red.), *Handel dziećmi. Wybrane problemy*, Warszawa 2007, s.31.

¹⁴ Every Five Minutes. A Review of the Available Data on Missing Children in the UK, PACT, 2005, s.62, <http://www.actionagainstabduction.org/wp-content/uploads/2014/12/Every-five-minutes.pdf>.

Ciemna liczba zaginięć

Spośród rejestrowanej rocznej liczby zaginięć, o około 2 tysiącach osób nie udaje się dowiedzieć nic¹⁵. To informacje pochodzące z policyjnych statystyk. W rzeczywistości liczba zaginięć może być większa. Podobnie zatem jak z przestępczością, faktyczne rozmiary zjawiska pozostają nieustalone. Wynika to, z podobnych przyczyn, co w przypadku przestępczości, wśród których fundamentalną rolę odgrywa brak zgłaszalności.

Faktem jest, iż nie wszystkie zaginięcia osób zostają zgłoszone organom ścigania. Przyczyn takiego stanu rzeczy jest wiele, jednak szczególnie należy wśród nich wskazać takie jak: wiarę najbliższych, iż zaginiony wyjechał i postanowił zerwać kontakty z rodziną, przekonanie o odnalezieniu zaginionego sposobami mniej konwencjonalnymi, acz uchodzącymi w niektórych środowiskach za bardziej skuteczne, jak korzystanie z usług prywatnego detektywa bądź jasnowidza¹⁶, a czasem także bazujące na przekonaniu, że zaginięcie osoby jest w gruncie rzeczy swego rodzaju dobrodziejstwem, które przytrafiło się rodzinie (np. gdy zaginiony nadużywał alkoholu i stosował przemoc domową), w związku z czym podejmowanie kroków celem jego odnalezienia nie jest przez rodzinę pożądane. Bywają jednak także sytuacje, w których rodzina nie zgłasza zaginięcia bliskiej osoby, gdyż jej członkowie przyczynili się do zaistnienia zdarzenia zaginięcia o charakterze kryminalnym, a więc są sprawcami zabójstwa na zaginionym. Wnikliwa analiza przypadków, na którą powołują się Joanna Stojer-Polańska, Joanna Pulit i Bogdan Michalec, pozwala również na alternatywny scenariusz, w którym sprawca sam zgłasza zaginięcie osoby, a niejednokrotnie także aktywnie uczestniczy w poszukiwaniach¹⁷. Czyni to w przekonaniu o odsunięciu podejrzeń wobec własnej osoby.

Brak zgłoszenia o zaginięciu może być także spowodowany samotnym trybem życia, który prowadził zaginiony, w związku z czym brakuje osób, które zauważyły jego zniknięcie i wyraziły stan zaniepokojenia tym faktem poprzez zgłoszenie zaginięcia organom ścigania. Dotyczy to szczególnie osób samotnych, nie posiadających rodziny lub nie utrzymujących z nią kontaktu oraz osób starszych.

Jak łatwo zauważyć, pobieżny rys quasi-społeczny osób „niezauważalnie” zaginionych zbieżny jest z koncepcją typologii ofiar przestępstw Hansa von Hentiga¹⁸. Osoby wykluczone społecznie i dyskryminowane dotyka większe ryzyko niezgłoszenia ich ewentualnego zaginięcia, podobnie jak zwiększa się ich wiktymność.

¹⁵ A. Wentkowska, *Poszukiwania osób zaginionych. System i metody działania w procedurach służb*, Warszawa 2016, s.5.

¹⁶ Korzystanie z usług jasnowidzów w sprawach o zaginięcia ma jednak miejsce nie tylko z ramienia rodzin osób zaginionych. Jak się bowiem okazuje, wymiar sprawiedliwości równie chętnie wykorzystuje parapsychologię, powołując jasnowidzów jako biegłych. Według Raportu Koordynacji Służby Kryminalnej Komendy Głównej Policji, do prowadzenia poszukiwań 440 osób zaginionych w latach 1994-1999 wykorzystano informacje pochodzące od osób podających się za jasnowidzów. Odnaleziono zaledwie czternaście osób (i zwłok), co mieści się w granicach błędu statystycznego i jednoznacznie wskazuje, że „wizje ekspertów z dziedziny parapsychologii” nie stanowią wkładu w działania prowadzone przez organy ścigania. Por. P. Waszkiewicz, *Bujda vs. nauka. You shall not pass!* [w:] K. Buczkowski, W. Klaus, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst (red.), *Zmiana i kontrola. Społeczeństwo wobec przestępczości*, Warszawa 2017, s.281-299.

¹⁷ J. Stojer-Polańska, S. Kaczan, J. Pulit, B. Michalec, *Ślady osób zaginionych* [w:] J. Stojer-Polańska (red.nauk.), *op.cit.*, s.23.

¹⁸ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2007, s.430-431.

Zaginienia osób jako problem społeczny

Na kwestię korelacji zaginięć osób z ich statusem społecznym zwrócili uwagę kanadyjscy badacze. Laura Kiepal, Peter J. Carrington i Myrna Dawson przekonują, że aspekty strukturalne odgrywają fundamentalną rolę w potencjale „*disappearance*”. Ich zdaniem profilaktyka i interwencja w zakresie wykluczenia społecznego, jest w istocie profilaktyką zaginięć. Oznacza to, że działania polityki społecznej wymierzone w walkę z ważnymi problemami społecznymi, istotnie zmniejszają również prawdopodobieństwo zaginięcia¹⁹. I choć w znacznej mierze wypada się z tym poglądem zgodzić, przyjęty zbyt bezkrytycznie prowadzi może do nadmiernego uproszczenia. Pomija bowiem zaginięcia wymuszone, wśród których znajdują się uprowadzenia i inne brutalne przestępstwa. Nieobecność danej osoby nie jest zatem zamierzona, nie jest efektem doświadczania na co dzień problemów społecznych, lecz wynika niezależnie od niej z problemu społecznego, jakim jest przestępczość. Problemu, który funkcjonuje gdzieś obok niej, który jest integralnym elementem rzeczywistości społecznej, w której jednostka funkcjonuje, jednak nie dotyczy jej w bezpośrednim stopniu, jak ewentualne ubóstwo, bezrobocie czy alkoholizm. Całkowita eliminacja problemu przestępczości jest niemożliwa, podobnie zresztą jak innych, niejako zinstytucjonalizowanych już problemów społecznych, jak alkoholizm czy narkomania.

Kanadyjska analiza prowadzi do wniosków, że marginalizowane grupy o wysokim stopniu ryzyka zaginięcia to przede wszystkim młodzież, kobiety, rdzenni mieszkańcy, mniejszości²⁰, bezdomni oraz bezrobotni. Co więcej, ryzyko zaginięcia zwiększa się, jeśli osoba przynależy do dwóch lub więcej grup wykluczonych społecznie²¹. W procesie oceny ryzyka zaginięcia osób dorosłych rolę odgrywa także płeć, bowiem, jak przekonują badacze, zarówno powody zaginięć, jak i zagrożeń dla zaginionych, są różne dla kobiet i mężczyzn. Płciowa natura zaginięć wskazuje, że kobiety są znacznie bardziej narażone na zaginięcie poprzez niekorzystną sytuację społeczną i ekonomiczną. Kobiet w Kanadzie dotyczą bowiem wyższe wskaźniki ubóstwa i niższe zarobki²².

W świetle przedstawionych badań, świadoma decyzja o opuszczeniu dotychczasowego miejsca pobytu, bez informowania o tym fakcie osób najbliższych, jest pochodną doświadczanych trudności życiowych o różnym charakterze. Poczucie wyobcowania społecznego, prekaryzacja pracy, ubóstwo i inne płaszczyzny społecznej marginalizacji, przyczyniać mają się do generowania zjawiska zaginięć osób.

Zaginienia osób jako problem kryminologiczny

Kontinuum przyczyn zaginięć osób jest jednak znacznie szersze. Na jednym z jego skrajów występują zaginięcia inscenizowane, będące w rzeczywistości brutalnymi przestępstwami przeciwko życiu i zdrowiu, między innymi zabójstwami, porwaniami, nakłonieniem do samobójstwa. Osoby, które utraciły życie w wyniku działania przestępczego, lecz nadal pozostają uznane za zaginione, tworzą pewną część ciemnej liczby przestępstw.

¹⁹ L. Kiepal, P. J. Carrington, M. Dawson, *Missing persons and social exclusion*, „Canadian Journal of Sociology”, 2012, Nr 37(2), s.163.

²⁰ Choć badania australijskie skupiają się na kategorii mniejszości etnicznych jako grup o zwiększonym stopniu ryzyka zaginięciem, prawdopodobnie zależność taka wystąpi również w kontekście innych mniejszości, np. seksualnych (LGBT). Za zwrócenie uwagi na takie prawdopodobieństwo dziękuję jednemu z recenzentów. Obszar ten wymaga jednak pogłębionych rozważań i może być punktem wyjścia do dalszych analiz.

²¹ *Ibidem*, s.157.

²² *Ibidem*, s.158.

Ciemna liczba przestępstw od wielu lat jest przedmiotem zainteresowań kryminologów, którzy w swej naukowej eksploracji dążą do jak najwierniejszego odzwierciedlenia skali, struktury i dynamiki przestępczości. Świadomość, że wiedza pochodząca z oficjalnie prowadzonych statystyk jest wiedzą niepełną, skłania do podejmowania cyklicznych prób oszacowania rozmiarów przestępczości rzeczywistej, na którą składa się także ciemna liczba przestępstw. Terminem tym określa się wszystkie zaistniałe rzeczywiście przestępstwa, które nigdy nie trafiły do statystyk kryminalnych²³.

Ciemna liczba przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu zawiera rozmaite scenariusze wydarzeń. Jednym z nich są wieloletnie zaginięcia osób, o których w toku prowadzonych czynności poszukiwawczych nie uzyskano żadnych informacji. Rysująca się hipoteza o pokrzywdzeniu przestępstwem ukierunkowuje działania organów ścigania na odnalezienia już nie tylko osoby żyjącej, ale także jej zwłok bądź szczątków²⁴. Nieodnalezione zwłoki ofiary skutkują brakiem oficjalnej rejestracji przestępstwa. Nie jest jednak zasadnym wyprowadzenie tezy, jakoby wszystkie (a przynajmniej zasadnicza większość) zaginięć wieloletnich była spowodowana dokonaniem na osobie zaginionej przestępstwa. Zaginięcia osób to zjawisko niezwykle szerokie pod względem genezy. Pogłębione zrozumienie problemu możliwe jest poprzez wskazanie na zróżnicowane przyczyny zaginięć, między innymi jak zarysowane powyżej, oparte na świadomej zmianie stylu życia i opuszczeniu najbliższych bez pozostawienia wiadomości o miejscu pobytu. W grę wchodzi również samobójstwa oraz przypadkowe zdarzenia losowe np. o charakterze wypadków, w których zaginiony stracił życie bądź trwale pamięć. Spowodowane mogą być także postępującymi chorobami neurodegeneracyjnymi wśród osób starszych, jak demencja starcza czy choroba Alzheimera. Wobec tego nie należy z paradoksalnym nieco optymizmem podchodzić do kwestii wyjaśniania zaginięć wieloletnich jedynie przez pryzmat pokrzywdzenia zaginionych przestępstwem. Trudno jednak oprzeć się wrażeniu, że jest to jeden z możliwych kierunków eksploracji mającej na celu poznanie przyczyn danego zaginięcia i wyjaśnienia wielu z tego rodzaju spraw. Na uwadze należy mieć jednak fakt, że pozorna oczywistość wyjaśniania prowadzi niejednokrotnie do nadmiernych uproszczeń, jak choćby o związkach ubóstwa z przestępczością²⁵.

Powszechne łączenie zaginięć wieloletnich z nieujawnionymi przestępstwami zabójstwa jest wyraźnie widoczne w społecznej percepcji. Zdaniem Sylwii Kaczan jest to skutek „wypełnienia dysonansu poznawczego stereotypem”²⁶. Próby uzasadnienia nieobecności osoby i braku kontaktu naturalnie prowadzą do pojawienia się refleksji o jej pokrzywdzeniu przestępstwem. Taka myśl pojawia się w świadomości społecznej, także w przekonaniach bliskich osób zaginionych, którzy nie mogąc pogodzić się z utratą kontaktu swoje rozgoryczenie i smutek zmieniają w lęk i obawę o zdrowie i życie zaginionego.

Badania australijskie wskazują, że w pierwszym okresie tuż po zaginięciu, rodziny osób zaginionych relatywnie często obawiają się o bezpieczeństwo bliskiego, z którym utracili kontakt, upatrując jego wiktyimizacji bądź samobójstwa czy udziału w wypadku²⁷. W przypadkach

²³ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op.cit.*, s.227.

²⁴ W praktyce policyjnej zdarza się relatywnie rzadko, aby przyjmując zgłoszenie o zaginięciu, organy ścigania rozpoczynały śledztwo w sprawie o zabójstwo. Tak jednak miało miejsce między innymi w przypadku zaginięcia młodego informatyka z Krakowa w 2011 r., ze względu na okoliczności towarzyszące zdarzeniu.

²⁵ W. Klaus, *Relacje między biedą i wykluczeniem społecznym a przestępczością* [w:] K. Buczkowski, B. Czarnecka-Działuk, W. Klaus, A. Kossowska, I. Rzeplińska, P. Wiktorowska, D. Woźniakowska-Fajst, D. Wójcik, *Społeczno-polityczne konteksty współczesnej przestępczości w Polsce*, Warszawa 2013, s.127-128. Zob. także: A. Kiersztyn, *Czy bieda czyni złodzieja? Związki między bezrobociem, ubóstwem a przestępczością*, Warszawa 2008.

²⁶ S. Kaczan, *Zaginięcia kryminalne* [w:] J. Stojer-Polańska (red.nauk.), *op.cit.*, s.56.

²⁷ M. Henderson, P. Henderson, C. Kiernan, *Missing Persons: Incidence, Issues and Impacts*, „Trends & issues in crime and criminal justice”, 2000, Nr 144, s.3.

zaginionych, którzy zostali odnalezieni, obawy te nie znajdowały jednak potwierdzenia. W tych samych badaniach rodziny osób zaginionych wskazywały najczęściej na takie przyczyny zaginięcia jak chęć niezależności, bunt przeciwko rodzicom, reakcja na brak akceptacji rówieśniczej czy też konflikt rodzinny. Wskazania rodzin pokrywały się z rzeczywistymi motywami kierującymi osobami podejmującymi decyzję o zerwaniu kontaktu z rodziną. Być może dobre przeczucie bliskich osoby zaginionej było efektem tego, iż 34% spraw dotyczących osób zaginionych wziętych pod uwagę w badaniu obejmowało osoby, którym epizody zaginięcia zdarzały się w przeszłości²⁸.

Rozpatrując zaginięcia jako problem kryminologiczny niezbędne jest ustalenie, w jakim stopniu rzeczywiście są one skutkiem działań przestępczych. Podkreślone już wcześniej różnorodne okoliczności zdarzenia obejmują także takie, wśród których wskazuje się działanie przemocowe na osobie uznanej za zaginioną. Sylwia Kaczan szacuje, że 5-10% zaginięć zgłoszonych do Fundacji ITAKA, to zaginięcia mające podłoże kryminalne²⁹. Scenariusz przewidujący pozbawienie życia osoby uznawanej za zaginioną jawi się jako szczególnie możliwy w przypadkach, gdy osoba zaginiona utrzymuje ten status przed wiele lat, a okoliczności jej zaginięcia pozostają nad wyraz niejasne (np. gdy nie deklarowała ona niezadowolenia ze swojej dotychczasowej sytuacji życiowej i nie wyrażała chęci jej zmiany). Sprawca zabójstwa na zaginionym wydaje się być osobą obcą, przypadkową, choć polska kryminalistyka zna także przypadki zabójstw dokonanych przez osoby znane ofierze, nierzadko osoby najbliższe.

Pragmatyczny wymiar łączenia zjawiska zaginięć wieloletnich z ciemną liczbą zabójstw widoczny jest w działalności policyjnych zespołów ds. przestępstw niewykrytych, znanych medialnie jako Archiwum X, które swoje działania ukierunkowują na odkrycie ciemnej liczby zabójstw ukrywającej się w niewłaściwie orzeczonych przyczynach zgonu (np. samobójstwie) oraz rzeczonych poszukiwaniach osób uznanych za zaginione od wielu lat³⁰. Inscenizowane zaginięcia mogą być bowiem sposobem sprawcy zabójstwa na uniknięcie odpowiedzialności karnej, przyczyniając się do powiększenia ciemnej liczby przestępstw. Tak miało miejsce między innymi w przypadku ujawnienia w 1999 r. fragmentów ludzkich szczątków w Tarnowie, zaginionej w 1995 r. trzydziestoletniej wówczas kobiety. Sprawcą zabójstwa okazał się konkubent ofiary, który przez cały okres poszukiwań utrzymywał, że zaginiona opuściła rodzinę. Podobnie rozwiązała się sprawa zaginięcia w 2000 r. młodego mężczyzny, który opuścił miejsce swojego zamieszkania na rowerze informując rodzinę, że udaje się do swojej narzeczonej. Po czterech latach, okazało się, że to właśnie narzeczona dokonała zabójstwa mężczyzny, a zwłoki ukryła pod podłogą w domu, w którym mieszkała³¹.

Zaginięcia o podłożu kryminalnym to także efekt procederu handlu ludźmi. Ofiarami handlu ludźmi w znacznej mierze padają osoby o niskim kapitale ekonomicznym i edukacyjnym. W krajach rozwiniętych dotyczy to szczególnie zbiorowości wykluczonych społecznie, np. imigrantów. Jak stwierdza Witold Klaus, „wspólnym mianownikiem łączącym ofiary handlu ludźmi jest ich wykluczenie i ubóstwo”³².

W Polsce ofiarami pracy przymusowej padają zwykle młodzi migranci, szczególnie obywatele krajów azjatyckich (m.in. Chiny, Filipiny, Wietnam), przybywający do Polski legalnie, posiadający zgodę na pracę i inne niezbędne dokumenty. Proceder wykorzystywania siły roboczej

²⁸ *Ibidem*, s.3.

²⁹ S. Kaczan, *Zaginięcia kryminalne* [w:] J. Stojer-Polańska (red.nauk.), *op.cit.*, s.59.

³⁰ Zob. T. Konopka, E. Kaczor, A. Gross, F. Bolechała, K. Woźniak, M. Strona, A. Moskała, *Zabójstwa sprzed lat badane we współpracy z policyjnym Archiwum X*, „Roczniki Pomorskiej Akademii Medycznej w Szczecinie”, 2007, Nr 53, s.13-16.

³¹ <http://www.dziennikpolski24.pl/arttykul/1934726.zbrodnie-z-archiwum-x.id.t.html>

³² W. Klaus, *op.cit.*, s.145.

rozpoczyna się, kiedy znajdują się już na terytorium Polski. Wykorzystywani są do pracy w budownictwie, rolnictwie, handlu i w gospodarstwach domowych³³. W przypadku handlu ludźmi w formie wykorzystywania seksualnego ofiarami są zwykle migranci z Białorusi, Rosji i Ukrainy³⁴.

Proceder handlu ludźmi dotyczy także obywateli Polski. Spośród obywateli Unii Europejskiej, to właśnie Polacy - obok Bułgarów, Holendrów i Węgrów - stanowią najczęstszą grupę ofiar³⁵. Według raportu Departamentu Stanu USA, Polacy szczególnie narażeni są na pokrzywdzenie pracą przymusową w Wielkiej Brytanii, Belgii oraz w krajach skandynawskich. W przypadku eksploatacji seksualnej ofiary trafiają głównie do domów publicznych w Wielkiej Brytanii, Niemczech, Austrii, Holandii, Włoszech, a także w Polsce³⁶. W poszukiwaniu lepszych perspektyw zarobkowych młodzi ludzie chętnie decydują się na wykonywanie pracy poza granicami kraju, która niejednokrotnie okazuje się przestępczym procederem z brakiem poszanowania podstawowych praw człowieka. Stosowane przez sprawców handlu ludźmi metody podporządkowania „pracownika” zawierają w sobie między innymi dezinformowanie co do położenia przestrzennego ofiary, przemoc psychiczną i fizyczną oraz uniemożliwianie korzystania z komputera i telefonu. Brak możliwości nawiązania kontaktu z bliskimi skutkuje często uznaniem ofiary handlu ludźmi za osobę zaginioną. Jednak w wielu przypadkach ofiara handlu ludźmi nie zostaje uznana za zaginioną i nie jest poszukiwana w kraju do którego trafiła³⁷, często wbrew własnej woli. Odnalezienie osób zaginionych w takich przypadkach po wielokroć ma miejsce wskutek innego dochodzenia karnego bądź odnalezienia niezidentyfikowanych szczątków ludzkich.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na nieco inny aspekt zaginięć, mianowicie na zjawisko zaginięć wymuszonych, nadal obecne także w krajach europejskich³⁸. Za zaginięcie wymuszone uznaje się „zatrzymanie, aresztowanie, uprowadzenie lub jakąkolwiek formę pozbawienia osoby wolności, dokonane przez przedstawicieli Państwa albo przez osoby lub grupy osób działające z upoważnieniem, pomocą lub milcząca zgodą Państwa, po którym następuje odmowa przyznania faktu pozbawienia wolności lub ukrywanie losów bądź miejsca pobytu takiej osoby, co powoduje, że znajduje się ona poza ochroną prawa”³⁹. Z perspektywy wiktymologicznej istotne jest szerokie spojrzenie na ofiary wymuszonych zaginięć, a więc nie tylko samych „zaginionych”, lecz także ich rodziny. W przypadku Polski ofiarami wymuszonych zaginięć mogą być szczególnie imigranci, np. z Armenii, Gruzji, Azerbejdżanu, Białorusi czy Ukrainy, których bliscy padli ofiarami wymuszonych zaginięć w krajach pochodzenia. Wymuszone zaginięcia, intuicyjnie kojarzone z

³³ Z. Lasocik, E. Rekosz, Ł. Wieczorek, *Human Trafficking for Forced Labour in Poland - Effective prevention and Diagnostics of Mechanisms*, Warsaw 2014, s.70.

³⁴ Ibidem, s.70.

³⁵ *Trafficking in human beings*, Eurostat, Luksemburg 2015, s.13; https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/antitrafficking/files/eurostat_report_on_trafficking_in_human_beings_-_2015_edition.pdf.

³⁶ *Trafficking in Persons Report*, Departament of State, United States of America 2011, s.53-58.

³⁷ Poszukiwania prowadzone na zasadzie współpracy międzynarodowej odbywają się w przypadku państw Unii Europejskiej poprzez elektroniczny System Informacji Schengen (od 2013 r. - SIS II), zaś w pozostałych przypadkach za pośrednictwem Interpolu. W zakresie osób zaginionych jedynym organem uprawnionym do wprowadzania informacji o zaginięciu jest policja. Jeśli zaginięcie nie zostanie zgłoszone organom ścigania, nie trafi do rejestru SIS ani Interpolu, co uniemożliwi prowadzenie działań poszukiwawczych przez lokalne policje. Dla przykładu, w 2014 r. odnaleziono poza granicami 413 obywateli Polski za pośrednictwem kanału SIS II oraz 14 kanałem Interpolu. Por. A. Leś-Beksa, *Międzynarodowe poszukiwania osób zaginionych kanałem SIS [w:] Nowe wyzwania dla Użytkowników SIS związane z wdrożeniem SIS II*, Komenda Główna Policji, Polskie Biuro SIRENE (broszura informacyjna), Warszawa 2015, s.40-44.

³⁸ Zob. G. Baranowska, *Wymuszone zaginięcia w Europie. Kształtowanie się międzynarodowych standardów zapobiegania i egzekwowania odpowiedzialności państw*, Warszawa 2017, s.1-38.

³⁹ Międzynarodowa Konwencja w sprawie Ochrony Wszystkich Osób przed Wymuszonymi Zaginięciami, https://bip.ms.gov.pl/Data/Files/public/bip/prawa_czlowieka/onz/konwencja-w-sprawie-ochrony-wszystkich-osob-przed-wymuszonym-zaginieniem-przyjetej-w-dniu-20-grudnia-2006-r_.pdf.

rządami autorytarnymi i totalitarnymi, dziś są także strategią rozprzestrzeniania terroru w społeczeństwach dotkniętych konfliktami wewnętrznymi. Dla przykładu, kryzys krymski zainicjowany w 2014 r. na Ukrainie również doprowadził do wymuszonych zaginięć będących strategią działania zarówno ukraińskich sił zbrojnych jak i prorosyjskich grup rebeliantów. Według raportu Amnesty International, obie strony konfliktu przetrzymywały cywili w aresztach, uniemożliwiając kontakt z prawnikami i rodzinami⁴⁰. Wymuszone zaginięcia nadal stanowią wyzwanie prawne i społeczne dla kształtowania ładu międzynarodowego oraz poszanowania praw człowieka.

Na gruncie polskim, na tle doświadczeń praktyki coraz chętniej postuluje się, by do zaginięć osób, szczególnie tych wieloletnich, bez uzasadnionych podstaw do wypracowanych scenariuszy zdarzenia czy też braku ustalenia okoliczności wskazujących na dobrowolne opuszczenie swojego dotychczasowego miejsca pobytu, podchodzić ze szczególną wnikliwością. Choć ustalenie przebiegu zdarzenia pozostaje domeną organów ścigania z wykorzystaniem osiągnięć kryminalistyki i nauk pokrewnych (np. antropologii sądowej w przypadku ujawnienia szczątków ludzkich), kryminologia nie może pozostać obojętna wobec pewnej korelacji zaginięć z ciemną liczbą przestępstw.

Zaginięcia (nie)dobrowolne reakcją na przemoc?

Nawet jeśli przyjąć, iż dobrowolne porzucenie stylu życia i chęć jego zmiany jest najpowszechniejszą przyczyną zaginięć, należałoby zadać sobie trud odpowiedzi na pytanie: skąd ta nagła chęć porzucenia rodziny i ucieczki z dotychczas zajmowanej przestrzeni społeczno-geograficznej? Czy zawsze jest efektem wykluczenia społecznego? Czy w społecznej strukturze zachodzą ważne zmiany mogące wpływać na podejmowanie decyzji o zniknięciu? Jest to w znacznej mierze zadanie dla socjologów. W tym miejscu warto wskazać, iż dokonana dotychczas analiza teoretyczna fenomenu zjawiska zaginięć jako świadomej decyzji o porzuceniu rodziny⁴¹, pozwala na wzięcie pod uwagę jako przyczyn współczesnych, zintensyfikowanych w swej wielości i intensywności przemian: rodziny, pracy, religii czy też - niezwykle ogólnie - więzi społecznych.

Społeczny konstrukt zaginięcia zdaje się najczęściej utożsamiać osoby zaginione z nastolatkami ogarniętymi młodzieńczym buntem, chcące wyrwać się spod patronatu rodziców, przebywającymi „na gigancie”. Rzeczywistość wskazuje jednak, że wielu nastolatków decyduje się na ucieczkę z domu w odpowiedzi na doświadczaną przemoc, rozmaite nadużycia i zaniedbania. Badania australijskie dowodzą, że czynnikami ryzyka zaginięcia dla osób młodych jest szczególnie przemoc domowa i konflikt rodzinny, ale także doświadczanie zastraszania w szkole przez rówieśników czy nauczycieli, zażywanie narkotyków, alkoholu, rasizm i trudności interpersonalne⁴². Problemy związane z dojrzewaniem i seksualnością, także mogą generować wykluczenie społeczne. Na poczucie wyobcowania i dotknięcie homofobią są narażone mniejszości seksualne. Szczególnie młodzi homoseksualiści, biseksualiści, osoby transgeneryczne i transseksualne częstokroć nie dysponują ugruntowaną, społeczną grupą wsparcia, a ich odmienność traktowana jest przez otoczenie jako wyraz dziwactwa, fanaberii i młodzieńczej niedojrzałości.

⁴⁰ Raport Amnesty International, „*You Don't Exist*”. *Arbitrary Detentions, Enforced Disappearances, and Torture in Eastern Ukraine*, 2016, s.17-26, https://amnestyfr.cdn.prismic.io/amnestyfr%2Fec6add48-12ba-48be-839c-83577575bcaa_ukrainian_report_final.pdf

⁴¹ A. Urbaniak, *Rodziny dotknięte problemem zaginięcia. Studium socjologiczne*, rozprawa doktorska (w przygotowaniu).

⁴² M. James, J. Anderson, J. Putt, *Missing persons in Australia*, „Trends & issues in crime and criminal justice”, 2008, Nr 353, s.3.

Brak zrozumienia w tym zakresie i dotknięcie przejawami homofobii może być impulsem do zmiany swojej sytuacji życiowej poprzez ucieczkę. Nie zgłaszane są zatem przypadki nadużyć fizycznych i psychicznych, gdyż młodzi ludzie próbują zerwać z rolą ofiary na własną rękę.

Do podobnych wniosków doszli badacze brytyjscy, potwierdzając, że 80% ucieczek osób małoletnich spowodowanych było problemami rodzinnymi. Ponownie dowiedziono, że znaczna część ludzi młodych decyduje się na ucieczkę, aby uniknąć nadużyć fizycznych i seksualnych. Analiza wykazała także, że dzieci, które są wykorzystywane przez rodziców, znacznie wcześniej rozpoczynają cykliczne uciezki. Wyniki badań szkockich wskazują, że 19% małoletnich zaginionych uciekło z domu ze względu na doświadczanie fizycznego, emocjonalnego lub seksualnego wykorzystania bądź zaniedbań i odrzucenia przez rodzinę. W badaniach jakościowych ponad 50% młodych Szkotów przyznało, że ucieczka spowodowana była przemocą fizyczną, zaś 11% - wykorzystywaniem seksualnym przez jednego z członków rodziny⁴³.

Problematyce zaginięć małoletnich w literaturze anglosaskiej poświęca się nieznaczną uwagę⁴⁴, wielokrotnie łącząc zaginięcia osób z ofiarami rozmaitych przestępstw. Odmienne jest w przypadku osób dorosłych, wobec których panuje przekonanie, że dobrowolnie odchodzą oni od rodzin. W istocie, badania przeprowadzone przez Ninę Biehal, Fionę Mitchell i Jim'a Wade'a wśród odnalezionych osób uprzednio zaginionych wskazują, że 64% z nich świadomie podjęło decyzję o opuszczeniu rodziny. Jednak powody takiej decyzji pozostają wyraźnie zróżnicowane. Wśród nich znalazły się takie jak: rozpad relacji międzyludzkich, problemy związane ze zdrowiem psychicznym oraz ucieczka od wielu problemów, między innymi także od przemocy⁴⁵, choć grupa ta rzeczywiście obejmowała mniejszość przypadków (2%). Osoby takie zrywały kontakty z rodziną zarówno wówczas, gdy sprawcą przemocy był członek rodziny, a także ktoś spoza niej. W związku z doświadczaniem przemocy domowej ofiary (kobiety) odczuwały poczucie bezsilności oraz izolacji społecznej⁴⁶ i przełamując syndrom wyuczonej bezradności decydowały się na ucieczkę. Według danych kanadyjskich kobiety, które zdecydowały się na ucieczkę (także te, które po ucieczce funkcjonowały jako osoby bezdomne), deklarowały przypadki nadużyć seksualnych, jakich doświadczały w domu⁴⁷.

Zaginięcia o podłożu uchronienia się od dalszej przemocy mogą generować maksymalizację działań osoby uciekającej ukierunkowanych na uniknięcie odnalezienia, co sprzyja z kolei utrzymaniu statusu osoby zaginionej przez okres wielu lat (szczególnie w przypadku osoby dorosłej). Nawet jeśli organom ścigania udaje się odnaleźć zaginionego, najczęściej decyduje się on na nieinformowanie rodziny o aktualnym miejscu swojego pobytu⁴⁸ w obawie przed groźbami bądź kontynuacją przemocy. W tym miejscu warto powrócić do przytoczonego już powyżej postulatu o

⁴³ Wyniki badań jakościowych zostały przedstawione procentowo. Zob. *Every Five Minutes... op.cit.*, s.60-61.

⁴⁴ Zob. m.in. HMIC, *Missing children: who cares? The police response to missing and absent children*, 2016; R. Morgan, *Running away. Young people's views on running away from care*, Manchester 2012; C. Hayden and J. Goodschip, *Children reported missing to the police. Is it possible to 'risk assess' every incident?*, „British Journal of Social Work”, 2013, Nr 45(2); N. Scharp, *Still hidden? Going missing as an indication of child sexual exploitation*, London 2012; Shalev K., *Children who go missing repeatedly and their involvement in crime*, „International Journal of Police Science & Management”, 2011, Nr 13(1).

⁴⁵ N. Biehal, F. Mitchell, J. Wade, *Lost from view. Missing persons in the UK*, Bristol 2003, s.14.

⁴⁶ *Ibidem*, s.22.

⁴⁷ Zob. Public Health Agency of Canada, *Breaking the links between poverty and violence against woman: A resource guide*, 2011, <https://www.canada.ca/en/public-health/services/health-promotion/stop-family-violence/prevention-resource-centre/women/breaking-links-between-poverty-violence-against-women-resource-guide.html>.

⁴⁸ W Polsce istnieje taka sama możliwość. Osoba dorosła odnaleziona przez policję ma prawo odmówić informowania osób bliskich o swoim aktualnym miejscu pobytu. Wówczas policja przekazuje rodzinie informację o tym, że osoba zaginiona została odnaleziona żywa i świadomie urwała kontakt z najbliższymi. Osoba taka nie jest już poszukiwana, a tym samym trafia do rejestru osób odnalezionych.

właściwym ukierunkowaniu programów i strategii polityki społecznej nastawionej na rozwiązywanie problemów społecznych. Problemem takim jest bez wątpienia przemoc domowa. Zaginięcia powstałe na kanwie zerwania z doświadczaną spiralą przemocy w przekonaniu samych zaginionych nie są zaginięciem *sensu stricto*, lecz ucieczką od problemów, jedyną możliwą do obrania drogą do wyrwania się z rąk oprawcy. Z kolei samo przyjęcie zgłoszenia o zaginięciu osoby *explicite* zakłada konieczność jej odnalezienia. W tym miejscu pojawia się swoisty dysonans. Odnalezienie zaginionego nie zawsze jest pożądane dla niego samego. Polityka społeczna wymaga więc skupienia się na przygotowaniu starannej oferty pomocowej dedykowanej ofiarom przemocy domowej. Wypracowanie na gruncie instytucjonalnym rozwiązań problemów życiowych doświadczanych przez ofiary przemocy - lub chociaż sposobów efektywnego zarządzania - prawdopodobnie wpłynie na zmniejszenie liczby zaginięć spowodowanych doświadczaniem przemocy. Rozwiązania o charakterze pomocowym muszą bowiem dawać możliwość rzeczywistej izolacji ofiary od sprawcy⁴⁹. Okazać się może (i często okazuje), że Niebieska Karta, domy pomocy dla kobiet i organizacje społeczne nie są wystarczające i nie zapobiegają dalszej agresji sprawcy przemocy oraz wysuwany przez niego groźbom.

Konkluzje

Jak zatem rozjaśnić ciemną liczbę przestępstw? Wymaga tego między innymi gruntowne przyjrzenie się sprawom zaginięć, szczególnie wieloletnich. Jest to zatem zadanie, które w większym stopniu spoczywa na barkach organów ścigania i ekspertów bezpośrednio zaangażowanych w wykrycie przestępstw i ich sprawców, niżli na kryminologach. Jednak także kryminolodzy i inni badacze przestępczości powinni mieć świadomość istnienia zaginięć inscenizowanych, bowiem to właśnie oni odpowiadają za przedstawienie pewnego wycinka społecznej rzeczywistości, którym od zamierzchłych czasów są zachowania dewiacyjne, a co za tym idzie - niejednokrotnie także przestępcze.

Ryzyko odnalezienia osoby maleje z każdym dniem poszukiwań, a upływający czas zmniejsza aktywność policji w tym obszarze. Szanse na odnalezienie osoby żywej, która zaginęła kilka lat temu, są niewielkie i eksperci raczej zgadzają się z tym, że przyczyną jej zaginięcia mogło być działanie przestępcze. Nie zawsze jednak musi być to zabójstwo. Proceder handlu ludźmi, szczególnie zaś w obszarze eksploatacji seksualnej i pracy przymusowej, również może implikować niewyjaśnione nadal zaginięcia⁵⁰. Samo zabójstwo z kolei może być poprzedzone porwaniem lub uprowadzeniem z długoletnim przetrzymywaniem osoby. Jednak to właśnie nigdy nieujawnione zabójstwa wysuwają się na pierwszy plan w myśleniu o osobach pozostających zaginionymi od lat. Dzieje się tak dlatego, iż medialne doniesienia sukcesów Archiwum X wskazują na taką zależność. Wnioskowanie z prób niereprezentatywnych ma oczywiście swoje ograniczenia i przede wszystkim jest rodzajem błędu poznawczego, jednak w przypadku tak złożonego badawczo zjawiska, trudno o zapewnienie reprezentatywności. Kierowanie się intuicją i wyprowadzanie wniosków jedynie na podstawie obserwacji, choć nie jest naukowo poprawne, pozostaje póki co jedyną szansą na korelowanie zaginięć długotrwałych z ciemną liczbą przestępstw.

Zwrócenie uwagi kryminologów na zaginięcia wieloletnie pozwoli na rozjaśnianie ciemnej liczby nie tylko zabójstw, ale przestępstw w ogóle. Wydaje się także być niezwykle ważne dla

⁴⁹ M. Payne, *Understanding going missing: Issues for social work and social services*, „British Journal of Social Work”, 1995, Nr 25, s.333-348, podaję za: L. Kiepał, P. J. Carrington, M. Dawson, *op.cit.*, s. 141.

⁵⁰ Zob. P. Chatterjee, *All Missing Cases are Not Human Trafficking but all Human Trafficking are Missing Cases: Critical Analysis*, „Russian Journal of Sociology”, 2015, Vol. 1 Is. 1, s.4-11.

kryminologów zorientowanych wiktymologicznie, bowiem doświadczenie przemocowej śmierci członka rodziny, poprzedzone niespokojnym oczekiwaniem na jego powrót i lękiem o jego bezpieczeństwo nad wyraz mocno powoduje cierpnie psychiczne i duchowe. W przypadku zabójstw poprzedzonych zaginięciem, negatywne oddziaływania na rodzinę ofiary⁵¹ mogą zostać zintensyfikowane oskarżeniami o brak odpowiedniej opieki (w przypadku zaginięć dzieci) czy inkryminacjami o złym prowadzeniu się ofiary, które doprowadziło do jej zaginięcia, a w efekcie zabójstwa. Z drugiej strony jednak, ucieczka przed przemocą i zaniedbywaniem jest strategią ofiar przestępstwa wewnątrzrodzinnego: przestępstwa znęcania, które cechuje nad wyraz wysoka ciemna liczba⁵².

Problem zaginięć, rozpatrywany nie tylko przez pryzmat kryminologicznych koligacji, jest na naszym rodzimym gruncie wyraźnie zepchnięty na margines naukowych rozważań, choć stanowi ważne pole eksploracji socjologicznej, pedagogicznej, a także prawnej. Zgoła odmiennie niż ma to miejsce w Wielkiej Brytanii, gdzie przy University of Portsmouth działa Ośrodek Studiów nad Osobami Zaginionymi (*Centre for the Study of Missing Persons*⁵³), czy w Australijskim Instytucie Kryminologii który regularnie zajmuje się tą problematyką⁵⁴.

Konstrukcja wielowymiarowego obrazu przestępczości⁵⁵ jest fundamentalnym zadaniem kryminologów i socjologów zorientowanych kryminologicznie. W realizacji tego zadania nie można pozostać obojętnym wobec przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu, ukrywających się w ciemnej liczbie, które, choć stanowią niewielki odsetek w strukturze przestępczości ogółem, są integralną częścią zjawiska przestępczości. Wielopłaszczyznowość zjawiska zaginięć osób nasuwa także wnioski o możliwym pokrzywdzeniu zaginionych przestępstwem znęcania z kategorii przestępstw przeciwko rodzinie i opiece, czego wymiernym efektem jest owe zaginięcie, będące w rzeczywistości ucieczką od przemocy.

Zagadnienie zaginięć osób wymaga podejścia interdyscyplinarnego, bowiem samo w sobie jest mocno zróżnicowane. Multiplikacja przyczyn zaginięcia pozwala jednak na wysunięcie wniosków o pewnym wycinku zaginionych w efekcie pokrzywdzenia przestępstwem. Skupienie się na tym aspekcie ma istotny walor praktyczny nie tylko w wymiarze walki z przestępczością, bowiem zapobieganie zaginięciom nie jest możliwe we wszystkich towarzyszących im okolicznościach, ale również kształtowaniu właściwych reakcji na sytuację, która dla osób decydujących się na ucieczkę jawi się niemal jako bez wyjścia.

Bibliografia

1. Baranowska G., *Wymuszone zaginięcia w Europie. Kształtowanie się międzynarodowych standardów zapobiegania i egzekwowania odpowiedzialności państw*, Warszawa 2017.
2. Biehal N., Mitchell F., Wade J., *Lost from view. Missing persons in the UK*, Bristol 2003.

⁵¹ Oddziaływania te mogą być efektem wtórnej wiktymizacji rodziny. Choć zjawisko to, obejmuje przede wszystkim niewłaściwe procedury procesowe powodujące poczucie krzywdy i cierpienia, dotyczyć może także niesformalizowanych reakcji otoczenia społecznego. Zob. J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op.cit.*, s.434.

⁵² W polskich badaniach dotyczących przemocy wobec kobiet z 2004 roku wykazano, że wskaźnik zgłoszeń wynosił zaledwie 25%, choć akty przemocy, których sprawcą był partner kobiety zgłaszane były organom ścigania częściej niż w przypadku przemocy ze strony innego mężczyzny. Por. B. Gruszczyńska, *Przemoc wobec kobiet. Aspekty prawnokryminologiczne*, Warszawa 2007, s.113-116.

⁵³ <http://www.port.ac.uk/centre-for-the-study-of-missing-persons/>

⁵⁴ http://www.aic.gov.au/crime_community/communitycrime/missingpersons.html

⁵⁵ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op.cit.* s.239.

3. Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk 2007.
4. *Every Five Minutes. A Review of the Available Data on Missing Children in the UK*, PACT, 2005, <http://www.actionagainstabduction.org/wp-content/uploads/2014/12/Every-five-minutes.pdf>.
5. Gruszczyńska B., *Przemoc wobec kobiet. Aspekty prawnokryminologiczne*, Warszawa 2007.
6. Henderson M., Henderson P., Kiernan C., *Missing Persons: Incidence, Issues and Impacts*, „Trends & issues in crime and criminal justice”, 2000, Nr 144.
7. James M., Anderson J., Putt J., *Missing persons in Australia*, „Trends & issues in crime and criminal justice”, 2008, Nr 353.
8. Kaczan S., *Zaginięcia kryminalne* [w:] Stojer-Polańska J. (red.nauk.), *Przypadki kryminalne. Rola współpracy interdyscyplinarnej w badaniu ciemnej liczby przestępstw*, Poznań 2016.
9. Kiepal L., Carrington P. J., Dawson M., *Missing persons and social exclusion*, „Canadian Journal of Sociology”, 2012, Nr 37(2).
10. Klaus W., *Relacje między biedą i wykluczeniem społecznym a przestępczością* [w:] Buczkowski K., Czarnecka-Działuk B., Klaus W., Kossowska A., Rzeplińska I., Wiktorska P., Woźniakowska-Fajst D., Wójcik D. (red.), *Spoleczno-polityczne konteksty współczesnej przestępczości w Polsce*, Warszawa 2013.
11. Konopka T., Kaczor E., Gross A., Bolechała F., Woźniak K., Strona M., Moskała A., *Zabójstwa sprzed lat badane we współpracy z policyjnym Archiwum X*, „Roczniki Pomorskiej Akademii Medycznej w Szczecinie”, 2007, Nr 53.
12. Lasocik Z., Rekosz E., Wieczorek Ł., *Human Trafficking for Forced Labour in Poland - Effective prevention and Diagnostics of Mechanisms*, Warsaw 2014.
13. Międzynarodowa Konwencja w sprawie Ochrony Wszystkich Osób przed Wymuszonymi Zaginięciami, https://bip.ms.gov.pl/Data/Files/public/bip/prawa_czlowieka/onz/konwencja-w-sprawie-ochrony-wszystkich-osob-przed-wymuszonym-zaginieciem-przyjetej-w-dniu-20-grudnia-2006-r.pdf
14. Missing children and adults. A cross government strategy, UK, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/117793/missing-persons-strategy.pdf.
15. *Missing Persons: Data and Analysis*, National Crime Agency, UK Missing Persons Bureau, 2012-2013.
16. Morawska A., *Handel dziećmi w perspektywie europejskiej - wyzwania dla praktyków* [w:] Lasocik Z., Koss M., Wieczorek Ł.(red.), *Handel dziećmi. Wybrane problemy*, Warszawa 2007.
17. Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli: Poszukiwanie osób zaginionych*, Departament Porządku i Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Warszawa 2014.
18. *Nie uciekaj. Ucieczki nastolatków. Broszura przeznaczona dla rodziców i nauczycieli szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych*, Fundacja ITAKA, http://www.zaginieni.pl/wp-content/uploads/2014/12/folder_nie_ukieczaj.pdf.
19. Public Health Agency of Canada, *Breaking the links between poverty and violence against woman: A resource guide*, 2011, <https://www.canada.ca/en/public-health/services/health-promotion/stop-family-violence/prevention-resource-centre/women/breaking-links-between-poverty-violence-against-women-resource-guide.html>.
20. Raport Amnesty International, „You Don't Exist”. *Arbitrary Detentions, Enforced Disappearances, and Torture in Eastern Ukraine*, 2016, https://amnestyfr.cdn.prismic.io/amnestyfr%2Fec6add48-12ba-48be-839c-83577575bcaa_ukrainian_report_final.pdf.

21. Shalev K., Schaefer M., Morgan A., *Investigating missing persons cases: how can we learn where they go or how far they travel?*, „International Journal of Police Science & Management”, 2009, Nr 11(2).
22. Stojer-Polańska J., Kaczan S., Pulit J., Michalec B., *Ślady osób zaginionych* [w:] Stojer-Polańska J. (red.nauk.), *Przypadki kryminalne. Rola współpracy interdyscyplinarnej w badaniu ciemnej liczby przestępstw*, Poznań 2016.
23. Thiel W., *Zaginięcia osób w Polsce - rozmiary zjawiska*, „Kwartalnik Prawno-Kryminalistyczny Szkoły Policji w Pile”, 2010, Nr 2(4).
24. *Trafficking in human beings*, Eurostat, Luksemburg 2015, https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/antitrafficking/files/eurostat_report_on_trafficking_in_human_beings_-_2015_edition.pdf.
25. *Trafficking in Persons Report*, Departament of State, United States of America 2011.
26. Urbaniak A., *Rodziny dotknięte problemem zaginięcia. Studium socjologiczne*, rozprawa doktorska (w przygotowaniu).
27. Waszkiewicz P., *Bujda vs. nauka. You shall not pass!* [w:] Buczkowski K., Klaus W., Wiktorska P., Woźniakowska-Fajst D. (red.), *Zmiana i kontrola. Społeczeństwo wobec przestępczości*, Warszawa 2017.
28. Wentkowska A., *Poszukiwania osób zaginionych. System i metody działania w procedurach służb*, Warszawa 2016.
29. Wentkowska A., „*Wiem, że nazywam się Steven...*”, czyli o systemie poszukiwań dzieci zaginionych [w:] Stojer-Polańska J. (red.), *Przypadki kryminalne. Rola współpracy interdyscyplinarnej w badaniu ciemnej liczby przestępstw*, Poznań 2016.
30. Zarządzenie Nr 124 Komendanta Głównego Policji z dnia 4 czerwca 2012 r. w sprawie prowadzenia przez Policję poszukiwania osoby zaginionej oraz postępowania w przypadku ujawnienia osoby o nieustalonej tożsamości lub znalezienia nieznanymi zwłok lub szczątków ludzkich (Dz.Urz. KGP, poz.29 z późn. zm.).
31. http://www.aic.gov.au/crime_community/communitycrime/missingpersons.html
32. <http://www.dziennikpolski24.pl/artykul/1934726,zbrodnie-z-archiwum-x,id,t.html>
33. <http://www.port.ac.uk/centre-for-the-study-of-missing-persons/>

ABSTRACT

The article presents the phenomenon of missing persons, which due to its multidimensional character, can also be considered by the criminological connections. This article is focused on the potential of long-term disappearances in estimating the dark figure of crimes, including offences made directly on the missing persons, and offences that has become the impulse for deciding to disappear. It shows an important conclusions from Australian, British and Canadian studies on the causes of disappearances, victimization of missing persons and escaping violence, abuse and neglect by youth. It also point out simulated disappearances, which in fact are may be criminal.

Słowa kluczowe: zaginięcie, osoba zaginiona, przestępczość, wykluczenie społeczne, przemoc domowa

Key words: disappearance, missing person, crime, social exclusion, home abuse